

Een nieuw gerechtelijk jaar tussen vrijheid en veiligheid.

Lezing M.W.C. Feteris Almelo 8 september 2015

Dames en heren. Het is mij een eer te mogen spreken voor de aftrap van het gerechtelijk jaar van de Rechtbank Overijssel. Hier in Almelo, een bijzondere stad, en de laatste tijd ook een onrustige stad. De president van de rechtbank heeft daar zojuist al het een en ander over gezegd, uw president die moedig voor zijn rechtbank, voor zijn provincie staat. Van A tot Z, van Almelo tot Zwolle. Ook de deken heeft aandacht voor de bestaande onrust gevraagd. Ik zal dadelijk nader met u ingaan op het begrip veiligheid, maar ik weet niet of ik daarmee de rust weer terugbreng. Temeer omdat ik ook zal ingaan op andere belangen, die met veiligheid kunnen botsen.

Maar ik keer terug tot de bijzondere stad Almelo. Het is de geboortestad van Miss World Azra Akin. Als u zegt “The world is not enough”, dan kan ik dat alleen maar beamen. Ik moet dan wel toevoegen dat ook de vorig jaar overleden ruimtevaarder Wubbo Ockels in deze stad is geboren. Maar ik kom hier niet om te spreken over vrouwelijk schoon of over ruimtevaart. Ik kom hier omdat u allen betrokken bent bij de rechtspraak. De president van uw rechtbank suggereerde mij daarom dat ik iets zou zeggen over de betekenis van de rechtspraak in deze provincie, bijvoorbeeld door een uitspraak van deze rechtbank te noemen die voor de landelijke rechtsontwikkeling van belang is geweest. Liefst een uitspraak hier uit Almelo. Ik heb daarom gegoogeld op de trefwoorden Almelo en uitspraak. Als meest relevante treffer vond ik toen een uitspraak uit de jaren tachtig, de stoplichtuitspraak. Maar ik heb de tekst ervan niet kunnen vinden in het tijdschrift Verkeersrecht. En evenmin op rechtspraak.nl, dat bestond toen ook nog niet. Maar ook Herman Finkers zal zich realiseren dat er in Almelo ook in rustiger tijden - gelukkig - meer te doen is dan de voortdurende kleurenwisseling van de stoplichten. In mei van dit jaar heeft de rechtbank hier prejudiciële vragen aan de HR gesteld over een principieel probleem op het gebied van het faillissementsrecht.¹ Het stellen van zulke vragen aan de HR is inmiddels ruim 3 jaar mogelijk in civiele zaken, en daarmee kunnen de rechtbanken via een directe lijn naar de HR een belangrijke bijdrage leveren aan de rechtsontwikkeling. Het sluit ook mooi aan bij het streven van de HR om meer contacten te hebben met de rechtbanken en hoven. Contacten om te weten welke problemen er spelen waarvoor de HR als hoogste rechter een oplossing zou kunnen bieden, en om een indruk te krijgen of de oplossingen die de HR biedt in de praktijk ook begrijpelijk en uitvoerbaar zijn.

Dames en heren, een bijeenkomst voor de opening van het gerechtelijk jaar is een mooi initiatief. Het Europese Hof voor de Rechten van de Mens doet het, in januari, en ook het Belgische Hof van Cassatie, aan het eind van de zomer. Zo'n evenement illustreert wie er bij de rechtspraak van het college betrokken zijn, het stemt tot reflectie op functioneren van het gerecht, en het biedt een nuttige en vaak ook aangename ontmoetingsplaats.

Verskillende betrokkenen bij de rechtspraak komen hier samen. Niet alleen de rechters, maar ook leden van het Openbaar Ministerie en van de advocatuur. Het is nuttig dat dergelijke verbindingen worden gelegd. Ik hoop dat zulke initiatieven vaker genomen worden. Ik noem één ander voorbeeld. Vorig jaar heb ik gesproken op de fiscale conferentie; mijn achtergrond ligt vooral in het belastingrecht. Die conferentie hield in dat rechters, belastingadviseurs, fiscaal advocaten, belastinginspecteurs en ambtenaren van het ministerie van Financiën twee

¹ Rb. Overijssel 11 mei 2015, ECLI:NL:RBOVE:2015:2323. Het ging over de vraag of de curator zich kan verzetten tegen een faillietverklaring als de boedel geen baten bevat en naar verwachting ook niet zal bevatten.

dagen bij elkaar kwamen om over een vakinhoudelijk thema te debatteren, fiscaal boeterecht dit keer. Daarbij ging men inhoudelijk flink de diepte in, en 's avonds aan het diner en later aan de bar waren er leuke onderlinge contacten. Ik weet niet of zoiets op het gebied van het strafrechtelijk sanctierecht ook zo goed zou lukken. Maar waarom eigenlijk niet? Het gaat om beroepsbeoefenaars die zich met hetzelfde vak bezig houden. Juist door naar elkaar te luisteren, naar elkaars tegengestelde denkbepelden en inzichten, kun je tot verdieping komen. Je eigen werk kan daardoor beter worden. Zo staat in het bekende boek van Veegens over cassatie een nuttige tip voor het pleiten: je moet de argumenten van de wederpartij niet negeren of kleineren, maar zo sterk mogelijk weergeven en dan weerleggen.² Daarvoor moet je de gedachten van de ander wel goed kennen en begrijpen.

Ik geloof ook niet dat professionele onafhankelijkheid meebrengt dat je met elkaar niet mag omgaan. Juist door te weten wat er bij de ander speelt en waar diens gevoeligheden liggen, kun je die onafhankelijkheid inhoud geven. Goede professionals zijn mans of vrouws genoeg om hun eigen weg te kiezen, hun eigen verantwoorde beslissingen te nemen. Onafhankelijkheid betekent dus niet dat je elkaar moet mijden, zoals het weermannetje en het weervrouwetje die nooit tegelijkertijd buiten hun huisje komen. Dat komt trouwens juist doordat hun bewegingen volledig van elkaar afhankelijk zijn: zij zitten met een stokje aan elkaar vast.

Dames en heren, deze week is het de week van de rechtspraak. Het thema van die week is: kiezen tussen vrijheid en veiligheid. Een actueel thema dat op allerlei gebieden speelt. Niet alleen in het straf- en bestuursrecht, waarheen de gedachten misschien in de eerste plaats uitgaan. Zo kan de civiele rechter te maken krijgen met gedwongen opname in een psychiatrisch ziekenhuis en met contactverboden. Het is een actueel maar geen nieuw thema. Net iets meer dan een jaar geleden, op 1 september 2005, werd het zestigjarig bestaan van de Nederlandse inlichtingendienst gevierd. Ter gelegenheid daarvan vond een symposium plaats genaamd "Vrijheid versus veiligheid", met een vraagteken. En onlangs kreeg ik een uitnodiging voor een conferentie bij het Constitutionele Hof van Polen met als titel "Constitutional Courts – Between Protecting Freedoms and Protecting Security". Het thema is eigenlijk universeel. Het begint al wanneer kinderen nog jong zijn en ouders hen bij de opvoeding enige vrijheid willen geven, maar niet zoveel dat de veiligheid van het kind daardoor in gevaar komt. Een dilemma dat later in het leven kan terugkeren, bij dementerende ouderen.

Veiligheid is een complex begrip. Wat houdt het in? Het is het tegenovergestelde van onveiligheid: het gaat om onzekerheid, het lopen van gevaar. Het gevaar dat er in je woning wordt ingebroken, dat je onderweg een verkeersongeluk krijgt, of dat iemand die de rechtsstaat een gevoelige slag wil toebrengen in deze zaal een bom laat ontploffen. Het is moeilijk ermee om te gaan omdat je het gevaar meestal niet ziet, en lastig kunt meten. Natuurlijk, er kunnen concrete en serieuze aanwijzingen zijn dat er een levensbedreigende situatie bestaat of aankomt. Als loodgrijze wolken die verschijnen aan de horizon. De overheid dient daarop bedacht te zijn, en zal in zo'n geval ook maatregelen moeten nemen om de gezondheid en het leven van haar burgers te beschermen. Doet de overheid dat niet en gaat het mis, dan is het zelfs mogelijk dat zij een inbreuk maakt op art. 2 van het EVRM, het recht op leven.³

² E. Korthals Altes en H.A. Groen, bewerking van D.J. Veegens, Cassatie in burgerlijke zaken, Kluwer 2015, punt 247.

³ EHRM 30 november 2004, zaak 48939/99, Öneriyildiz tegen Turkije.

Maar veiligheid is ook voor een belangrijk deel een kwestie van emotie, een gevoel van zekerheid dat je geen gevaar loopt. Het is vanzelfsprekend en ook lovenswaardig dat verantwoordelijken, zoals de overheid, subjectieve gevoelens van onveiligheid willen voorkomen, en bestaande gevoelens op dat punt willen verminderen. Wie zou een overheid wensen die daar onverschillig voor is?

Maar het subjectieve, emotionele aspect van de gevaarsbeleving maakt het wel lastig om er op een verstandige manier mee om te gaan. Het uitgangspunt zou moeten zijn dat de reactie proportioneel dient te zijn met de aard en omvang van het gevaar. Maar wat is proportioneel als de subjectieve beleving van het gevaar, je angst en onzekerheid, groter zijn dan overeenstemt met de werkelijke omvang van dat gevaar, voor zover je die al kunt meten? En wat als die beleving per individu kan verschillen?

Wat de subjectieve beleving betreft wil ik wijzen op twee psychologische verschijnselen die zijn gesignaleerd in wetenschappelijke literatuur. De eerste is dat veel mensen risico-avers zijn bij hun beslissingen. Meer risico-avers dan wanneer je een rationele, goed geïnformeerde beslissing zou nemen. Het verschijnsel is onder andere beschreven door Daniel Kahnemann in zijn boek *Thinking fast and thinking slow*. Hij constateert dat veel mensen economische beslissingen nemen volgens het principe "thinking fast", dus zeg maar uit de onderbuik, en dat zij aldus de voorkeur geven aan een variant met een laag risico, ook als de uitkomst daarvan objectief gezien niet optimaal is. Voor zekerheid willen veel mensen dus een onzakelijk hoge prijs betalen. De volkswijsheid leert dat angst een slechte raadgever is, maar dit gevoel is er wel. Je kunt het niet zomaar, met een rationele uitleg, wegnemen.

In de tweede plaats wil ik ingaan op een verschijnsel waardoor het gevoel van gevaar nog kan worden versterkt. Het blijkt dat ervaringen en gebeurtenissen die zich in iemands nabijheid afspelen, nabijheid qua plaats of tijd, vaak de meeste indruk maken. Onevenredig veel indruk. Als er een nare gebeurtenis in de naaste omgeving is geweest, of wanneer er kort geleden iets naars heeft plaatsgevonden, ervaren veel mensen de kans dat het weer zal gebeuren in verhouding als erg groot. In de psychologie wordt dit verschijnsel omschreven als de *availability heuristic*. Heuristiek op basis van beschikbaarheid. Bijvoorbeeld: als er vorige week een orkaan is geweest, zijn mensen geneigd te denken dat er een grotere kans op orkanen bestaat dan in werkelijkheid aanwezig is. Ik noem u ook een voorbeeld uit mijn eigen ervaring. Ik maakte jaren geleden met mijn vrouw een wandeling over een verlaten strand in wat omschreven wordt als een van de veiligste landen van Midden Amerika. Maar toch stond daar ineens een man voor ons, sterk onder invloed van drugs, een man die ons met een grote machete bedreigde en ons van ons geld en waardevolle spullen beroofde. Gelukkig hebben we het er levend en zonder verwondingen afgebracht. Maar waar het mij nu om gaat is het vervolg van de wandeling, nog een paar uur lopen langs dat strand, met daarachter alleen oerwoud, tot aan het volgende dorp. Ik was behoorlijk bang dat er daar uit het oerwoud nog een overvaller tevoorschijn zou komen. En was heel opgelucht toen we veilig in het dorp aankwamen. Statistisch is de kans ongetwijfeld erg klein dat je tijdens een wandeling tweemaal wordt overvallen, maar het gevoel kort na zo'n heftige ervaring wint het moeiteloos van de rationele statistiek.

Het effect van de *availability heuristic* kan worden versterkt door de media. Recente gebeurtenissen die veel indruk maken verneemt men vaak via de media. En die zijn selectief, het kan ook niet anders. Ongebruikelijke, angstaanjagende, sensationele gebeurtenissen komen veel meer in het nieuws. Voor het publiek hebben ze ook een zekere amusementswaarde, we kennen natuurlijk het filmgenre van de thriller en de suspense. Zo kan er ook een theater van de angst ontstaan, zoals Beatrice de Graaf het deze zomer in het NRC

noemde.⁴ Zij waarschuwde ervoor om daar niet in mee te gaan. We moeten ons het hoofd niet op hol laten jagen door de angst.

Dames en heren, ik beschreef u twee psychologische verschijnselen die meebrengen dat mensen zich sterk laten afschrikken door risico's, met name door bepaalde in hun nabijheid waargenomen risico's. Een ook al moeten we hoofd koel houden, we kunnen de ogen niet sluiten voor deze verschijnselen, we kunnen ze niet afdoen als aanstellerij. Wij ondervinden ze zelf ook. En tegen burgers die deze angsten oprecht beleven kan de overheid moeilijk volstaan met een kil en rationeel verhaal, uitmondend in de conclusie dat men hiermee maar moet leren leven. Maar de sterke subjectieve component van het begrip veiligheid maakt het wel extra lastig om te bepalen hoever de overheid mag gaan bij de bescherming daarvan. Hoeveel zijn wij bereid om op te offeren voor het gevoel van meer veiligheid?

Het is een kwestie van afwegen. Voordat ik daarop verder inga, wil ik nog twee factoren noemen die deze afweging er niet eenvoudiger op maken.

In de eerste plaats merk ik op dat je bepaalde gevaren niet helemaal kunt wegnemen. Of je zou het dagelijks leven onwerkbaar, onleefbaar maken. De Wetenschappelijke raad voor het overheidsbeleid constateerde al in 2002 dat criminaliteit "beleidsresistent" is.⁵ Mijn voorganger heeft opgemerkt dat misdaad niet is uit te bannen, hooguit enigszins binnen de perken valt te houden.⁶ En in het NRC van 17 juni j.l. (p. 7) las ik wat burgemeester Van der Laan van Amsterdam zei over de bestrijding van radicalisme: "We moeten er veel aan doen, het zal nog wel een tijdje duren en die aanslag komt er echt wel een keer." Volstreekte veiligheid is een utopie. Hans Boutellier, die zich intensief met dit onderwerp heeft bezighouden, schreef een boek met als titel: *De veiligheidsutopie*.

Wat doe je bijvoorbeeld om te voorkomen dat er opnieuw iemand zendtijd eist in het NOS-journaal onder dreiging met een wapen of iets wat daarop lijkt? Moet de ingang van de studio standaard worden bewaakt door een gewapende beveiliging? En wat als er een groep bewapende mensen komt die zendtijd wil, is één gewapende beveiliging dan nog genoeg? En hoe ervaart het NOS-personeel het om dagelijks gewapende beveiliging te moeten passeren als ze de studio binnengaan? Ik denk dan terug aan het gevoel dat ik kreeg toen ik voor de eerste keer in Spanje reisde, kort na de tijd van Franco. Bij veel openbare gebouwen stond toen een aantal agenten van de guardia civil, met strenge gezichten en automatische wapens. Ik kreeg de indruk dat ze ook nogal argwanend naar mij keken. Welk gevaar ze moesten afwenden was mij niet helemaal duidelijk, maar het gaf mij in ieder geval niet het gevoel dat ik in een heel veilige omgeving liep. Juist de bevestiging dat alles onder controle is kan mensen aan het denken zetten, zodat zij zich gaan afvragen welke gevaren er dan bedwongen worden.

Een tweede probleem bij veiligheidsmaatregelen hangt samen met het al eerder besproken subjectieve karakter van angst. Verdwijnt die angst wel met maatregelen die de dreiging wegnemen of beperken? En wanneer kun je met die maatregelen minderen of stoppen nadat het gevaar is afgenomen of verdwenen? Sommige angsten kun je niet of nauwelijks wegnemen. Dan geldt dat "danger is in the eyes of the beholder". Voor een voorbeeld keer ik terug naar het oerwoud. Er wordt wel gezegd dat de bewoner van een oerwoud die ooit oog in oog met een tijger heeft gestaan, daarna intuïtief achter iedere boom, bij ieder geritsel rekening zal houden met de aanwezigheid van de tijger. En kent u de film *Apocalypse now?*

⁴ NRC 25/6 juli 2015, p. 21.

⁵ Wetenschappelijk raad voor het overheidsbeleid, *De toekomst van de nationale rechtstaat*, Den Haag 2002, blz. 221..

⁶ G.J.M. Corstens in: *Veiligheid en vrijheid*, Erasmus-Descartes conferentie 24 november 2006, blz. 36.

Een groep mannen maakt een boottocht over een rivier door de binnenlanden van Vietnam, het is tijdens de Vietnamoorlog. Op een gegeven moment gaan ze van boord en lopen een stuk het oerwoud in. Een van hen ziet daar ineens voor zich een grommende tijger staan. Het loopt goed voor hem af, maar hij is helemaal overstuur. Terug in de boot kan hij minutenlang niets anders uitbrengen dan “fucking tiger.” Hoe lang heeft deze man nodig voor het weer goed komt? Heeft hij terug in het burgerleven in Amerika nog steeds slapeloze nachten vanwege deze traumatische ervaring? En zou hij gedurfd hebben het oerwoud weer in te gaan, als de autoriteiten hem hadden verzekerd dat alle tijgers in dat gebied waren afgeschoten?

Dames en heren, met de voorgaande constatering heb ik willen onderstrepen hoe moeilijk het is de grens te bepalen tot waar de overheid mag gaan bij de bescherming van de veiligheid van zijn burgers. Hans Boutellier spreekt over een veiligheidsutopie, een verschijnsel dat hij omschrijft als het onhaalbare verlangen naar het samenvallen van maximale vrijheid en maximale veiligheid.⁷ Het is dus een keuze, én én kan vaak niet. Maar toch, soms is het mogelijk om meer veiligheid te bieden zonder dat daarmee een offer wordt gevraagd van anderen waardoor zij in hun vrijheid worden aangetast. Dat geldt in het bijzonder voor preventieve maatregelen. Denk als simpel voorbeeld aan het plaatsen van straatverlichting op plaatsen waar mensen zich in het donker niet veilig voelen. Of denk aan het voorbeeld dat burgemeester Van der Laan in de Volkskrant van 22 oktober vorig jaar noemde: de inzet van sleutelfiguren, bijzondere jonge Amsterdammers die snappen hoe belangrijk het is om radicaliserende Amsterdammers “terug te winnen”. Dat illustreert dat het lang niet altijd om juridische maatregelen hoeft te gaan. Veel juridische veiligheidsmaatregelen, vooral de ingrijpende maatregelen, zullen mensen echter wel aantasten in hun vrijheid. Het kan gaan om een beperking van fundamentele rechten. In hoeverre dat toelaatbaar is, vergt een afweging van belangen. Subsidiariteit en proportionaliteit zijn daarbij kernbegrippen. Veiligheid kan niet tot iedere prijs worden nagestreefd. Van belang is ook hoe groot het risico is dat mensen die geen bedreiging voor de veiligheid vormen, toch door de maatregel getroffen worden. Bij afweging zal er vaak geen sprake zijn van een absoluut overwicht voor de factor vrijheid of de factor veiligheid. Dat maakt die afweging moeilijk, een verantwoordelijke taak. Het vergt kennis van alle bijzonderheden van het concrete geval. En het gaat er uiteindelijk ook om wat een rechtvaardige oplossing is in dat concrete geval. Het EU-verdrag spreekt niet voor niets van drie-eenheid waarin rechtvaardigheid een verbindende factor is: de ruimte van veiligheid, vrijheid en rechtvaardigheid. Hiervoor bestaan geen simpele oplossingen. Voor de juiste afweging zijn geen sjablonen te geven, geen afvinklijstjes. Maar dat maakt het werk voor juristen ook zo interessant, zo fascinerend.

Veelal is het de rechter die voor zo’n afweging geplaatst wordt. De weegschaal van Vrouwe Justitia staat daarvoor als symbool. De rechter zal hier niet altijd volgen wat de gemoederen kort tevoren erg bezig hield. De availability heuristic zal bij hem niet beslissend zijn. Hij zal bij zijn juridische afweging niet zonder meer meegaan met de heersende stroom, geen “Koo wit de flo”, om met Herman Finkers te spreken. Waar nodig zal de rechter vóór die stroom gaan staan en een dam opwerpen. Hij moet het stoplicht op rood durven zetten, als hij dat voor een rechtmatige en rechtvaardige uitkomst noodzakelijk vindt.

Bij de toetsing aan fundamentele rechten is de rechtspraak van het EHRM van groot belang. De naleving van deze rechten wordt door de rechtspraak van dit belangrijke Straatsburgse Hof versterkt. Ook de veiligheid wordt in belangrijke mate op Europees niveau bevorderd, ik noemde zojuist al de ruimte van veiligheid, vrijheid en rechtvaardigheid uit het EU-verdrag. Dan is het goed dat er ook op Europees niveau een standaard wordt ontwikkeld voor de

⁷ Veiligheid en vrijheid, Erasmus-Descartes conferentie 24 november 2006, blz. 135.

afweging van veiligheid en fundamentele vrijheden. Juist omdat die afweging zo lastig is, is het verstandig dat niet ieder land op eigen houtje het wiel uitvindt, maar rekening houdt met internationale inzichten. Dat biedt bredere inspiratie en wijsheid. Eenzelfde mate van veiligheid in verschillende landen Europese landen is misschien te idealistisch. Maar gezamenlijke Europese uitgangspunten bij deze juridische afweging kunnen er wel aan bijdragen dat geen duidelijke onevenwichtigheden op dit gebied ontstaan. Dat er binnen Europa geen broeinesten van onveiligheid komen en ook geen extra veilige maar onvrije gebieden.

Dames en heren, de spanning tussen vrijheid en veiligheid is een onderwerp waarmee u allen te maken kunt krijgen. De uiteindelijke afweging in een concreet geval is uiteraard vooral de taak van de rechter, ik merkte dat net al op. Maar ook advocaten krijgen er mee te maken. Zij moeten wel staan voor het belang van hun cliënt. Dat kan zijn gelegen in de vrijheid van die cliënt. Maar het kan ook gaan om diens veiligheid, bijvoorbeeld bij het slachtoffer van een strafbaar feit, iemand die bedreigd wordt of zich bedreigd voelt. De afweging tegen andere belangen zal de advocaat moeten begrijpen en aanvoelen, hij zal de tegenargumenten, de contragewichten op hun waarde moeten kunnen schatten. Dat is bovendien een kwestie van realistisch verwachtingenmanagement in de richting van de cliënt.

Ook de leden van het Openbaar Ministerie opereren in het spanningsveld tussen vrijheid en veiligheid. Zij treden op in het algemeen belang, en dat omvat zowel de vrijheid als de veiligheid van mensen, in een goede en rechtvaardige mengverhouding. Als magistraat moet ook een officier van justitie inschatten hoe een rechter erover zal oordelen. Maar hij doet meer dan alleen bij wege van opinie een kans inschatten. Verwacht wordt dat hij het voortouw neemt door zaken aan de rechter voor te leggen en dus als eerste een standpunt in te nemen, waarbij hij voor een bepaalde afweging van die botsende belangen dient te kiezen.

Ik merkte al op dat de problematiek van vrijheid en veiligheid zich kan voordoen op verschillende rechtsgebieden. Afweging is vooral nodig als de rechter een vrijheid beperkende maatregel moet beoordelen. Dat zal vaak aan de orde zijn in het strafrecht, maar het kan eveneens een bestuursrechtelijke maatregel zijn. Daarnaast kan ook de civiele rechter met deze afweging te maken krijgen, bijvoorbeeld in het kader van een aansprakelijkstelling. Ik denk dan vooral aan een aansprakelijkstelling als gevaar zich heeft verwezenlijkt. We zien regelmatig dat benadeelden in zo'n geval proberen schade te verhalen op anderen, waaronder de overheid. Naarmate die overheid meer uitstraalt dat zij pal staat voor de veiligheid van haar burgers, zal de neiging bij die burgers groter zijn om in de richting van de overheid te kijken en te zeggen dat zij tekort is geschoten, als er toch iets misgaat. Dat past in een maatschappelijke tendens waarin mensen moeilijker aanvaarden dat ze in het leven pech kunnen hebben, soms vreselijke pech, zonder dat dit per se hoeft te betekenen dat een ander daarvoor aansprakelijk is. Aansprakelijk in de zin van aanspreekbaar, iemand aan wie je de schuld kunt geven, en ook in de zin van moeten betalen voor de materiële en immateriële schade. Ook daarin moet de rechter, of meer algemeen het recht, een goed evenwicht vinden. Een evenwicht waarbij onheil niet automatisch betekent dat een ander ervoor moet opdraaien.

Dames en heren, ik kom tot een afronding. We staan aan het begin van een gerechtelijk jaar in een wereld waarin het thema veiligheid de afgelopen tijd nog sterker in de belangstelling is komen te staan. Een wereld waar mensen assertief zijn en niet alleen veiligheid verlangen, maar zich ook verzetten tegen beperking van vrijheden, fundamentele vrijheden. Ik heb u geen standaardrecept kunnen meegeven voor de spanning die daartussen bestaat. Als juristen zult u zich telkens per geval moeten afvragen wat een evenwichtige en rechtvaardige oplossing zou zijn. Ik wens u daarmee in dit gerechtelijk jaar veel sterkte en veel wijsheid.